

גרמניה לאחר 'הנפילה'

הפקה גרמנית, המתארת את ימיו האחרונים של אדולף היטלר, היא מן הסתם חומר קולנועי נפיץ, בוודאי כאשר היא עולה על האקרנים במדינה היהודית. ואמנם, הדוקו־דרמה הקודרת דֶר אַנְטְרֶיַג, הנפילה, בבימויו של אוליבר הירשביגל, עוררה מחלוקת בכל מקום שבו הוצגה. לאמיתו של דבר, מפיצי הסרט חששו כל כך מהקרנתו בארץ עד שבחרו להציגו תחילה בפני קבוצות של קהלי מבחן בירושלים ובתל אביב. בסופו של דבר התקבלה הדרמה הקולנועית זוכת הפרסים בהתלהבות יחסית גם בישראל ומשכה אליה קהל צופים לא־מבוטל. אכן, כמו במקרים דומים בעבר, הביקורת המוסרית שהוטחה בסרט רק הגבירה את הסקרנות כלפיו.

ומדוע בעצם התעוררה מלכתחילה סערה ציבורית סביב הנפילה? הסיבה העיקרית לכך היא אופן הצגת דמותו של הגיבור הראשי. במקום לצייר את היטלר כמפלצת חד־ממדית, התגלמות הרשע עלי אדמות, מתאר אותו הסרט כאיש בשר ודם, אכזר וסוער לעתים, אך סימפטי ואפילו אבהי בהזדמנויות אחרות. ואם יש בדיוקן הזה כדי לעורר אי־נוחות בקרב מבקרים וצופים באירופה, על אחת כמה וכמה במדינתם של הקרבנות, שבה אסור על פי חוק לכנות אדם אחר בשם "נאצי", בגלל ההילה השטנית שנקשרה למונח. ואולם גם בישראל היו כאלה שבירכו על התמונה המוצגת בסרט; בריאיון טלוויזיוני לרגל יום השואה אמר ההיסטוריון משה צימרמן, שנתבע פעם בגין השוואת ילדי המתנחלים להיטלר־יוגנד, כי הצפייה בהיטלר החדש והאנושי הזה עשויה לסייע לנו להשתחרר מן הדימויים הדמוניים של הנאצים ולהמחיש כיצד אפילו אנשים רגילים עלולים ליפול בשביו של הרוע.

אלא שנראה כי גם צימרמן וגם רוב המבקרים הישראלים החמיצו את המסר האמיתי של הסרט. הנפילה אינו עוסק באנושיותו של היטלר או ברוע

הנאצי; הוא עוסק, בראש ובראשונה, בחפותם של הגרמנים, בגבורתם, בטוהרם, בהפיכתם לקרבן. במובן זה, לפחות, הסרט מעולל דבר חמור לאין ערוך מהאנשתו של הצורך – הוא מנסה לנקות מאשמה את האומה שהלכה אחריו באש ובמים.

הסרט נפתח בשנת 1942, כשהיטלר בוחר בטראודל יונגה בת העשרים ושתיים – ללא ספק המושכת והמצודדת ביותר מבין המועמדות – לשמש לו מזכירה אישית. הפיהרר מוצג בסצנה זו כאדם נוח לבריות, המגלה סבלנות ואורך רוח אפילו כאשר טראודל אינה מצליחה להדפיס כיאות את מה שהוא מכתוב לה. אלא שבשלב זה המלחמה עדיין רחוקה מסיום. ידם של צבאות גרמניה עדיין על העליונה בחזיתות רבות, וטראודל מסוחררת מתפקידה החדש ומהיטלר – בוס כלי-כול ודוד חביב בעת ובעונה אחת.

ואז עובר הסרט בדילוג מהיר לאפריל 1945; גרמניה ניצבת על סף קריסה מוחלטת. הרוסים כבר פלשו לברלין, והיטלר, בני-חוגו הנאצים וסגל עובדיו ספונים בבונקר התת-קרקעי. שוכני המאורה הזאת נחלקים בין גנרלים שמרנים מן הדור הישן כדוגמת קייטל, יודל ומונקה, היודעים כי המלחמה אבודה ומבקשים להיכנע בצורה מכובדת, ובין נושאי כליו אפופי האשליות של הפיהרר, כמו שר התעמולה יוזף גבלס ואווה בראון, פילגשו של היטלר, המתעקשים להאמין שארמיות גרמניות דמיוניות עדיין מסוגלות להפוך את הקערה על פיה ולהושיע את הרייך מתבוסתו. שר החימוש אלברט שֶפֶר המגיע לבונקר מצדד בגנרלים, ואילו היינריך הימלר קורא לכרות ברית עם האמריקנים נגד רוסיה. היטלר, רועד מפחד, מתלבט בין העמדות השונות, ומתנדנד בין ייאוש תהומי להתרסה כלפי הסובבים אותו. וכל העת ניצבת לצדו טראודל מזכירתו, ואף שאיבדה כל תקווה היא מסרבת לנטוש את הפיהרר.

הסרט מתמקד בעיקר בדרמה התת-קרקעית, אך הוא סוטה גם אל שתי עלילות משנה המתרחשות מעל לפני הקרקע, על רקע הריסות ברלין, המזכירות את ציורי הגיהנום של היירונימוס בוש. עלילת המשנה הראשונה עוסקת בארנסט גינטר שֶנְק, רופא צבאי המתעלם מן הפקודות לנטוש את העיר ונשאר לטפל בפצועים הרבים. העלילה השנייה עוקבת אחר הילד פטר קֶרְנֶץ, בהיר השיער ותכול העין, שלמרות גילו הצעיר מצליח להשמיד שני טנקים מכוחות האויב, בעוד שאביו, חייל משוחרר קטוע זרוע, מנסה שוב ושוב לגרור אותו

הרחק מזירת הקרב. במקביל נאבקים האב ובנו בכנופיות נאציות הצדות זקנים המסרבים להשתתף בלחימה. מדובר אפוא בגיבורים "אמיתיים", שלא דבק בהם רב מן הרשע הנאצי; כל גרמני יכול להתגאות במעשיהם ללא נקיפות מצפון – וזו, במידה רבה, התכלית העיקרית שאליה חותר הסרט. ובאמת, הפילה אינו עוסק בהכאה על חטא או בבקשת תשובה. הוא היה יכול למזג יחדיו את האיוולת, הזוועה והרשעות לכדי וידוי מייסר נפש על שקיעתה של האומה אל תהום הברבריות. אלא שהסרט, הנסמך במידה רבה על זיכרונותיהם המצטדקים של טראודל ושפר, חותר לדבר מה אחר לחלוטין: הוא מבקש לטהר את גרמניה מאשמה, והוא משיג זאת באמצעות מניפולציות והונאה.

נ יקח לדוגמה את דמותה של טראודל. כל כולה תום עילאי: עלמה צנועה ומאופקת, שאינה מסוגלת לדבר סרה או לנבל את פיה. בהיותה חפה מאידיאולוגיה, היא נותרת המומה ופעורת פה לנוכח כל הערה אנטישמית שמשמיע היטלר – כאילו אינה מאמינה שהפיהרר מסוגל בכלל לומר דברים כאלה. בדיעבד היא טוענת כי "המשפחה והחברים שלי אמרו לי לא להתרועע עם הנאצים". ואף על פי שאת דמותה של טראודל מגלמת השחקנית שובת הלב אלכסנדרה מריה לארה, הדמות אינה מושכת ולו מבט תאוותני אחד, שלא לומר איזו צביטה רחמנא ליצלן, מצד קציני הבונקר המוקסמים. לאמיתו של דבר, הגבר היחיד שמתלהט בשל מיניותה הוא חייל רוסי שיכור המופיע לקראת סוף הסרט. למרבה המזל, היא מצננת את התלהבותו במבט מצמית.

אלא שבניגוד לבבואתה הקולנועית הזכה, טראודל יונגה האמיתית לא הייתה מנותקת כל כך מן הנאציזם. ההפך הוא הנכון: כבר בגיל עשר הצטרפה ל"ליגת הנערות הגרמניות" הנאצית, וכעבור זמן נבחרה ל"אגודת האמונה והיופי" האליטיסטית, שחברותיה שודכו לעתים קרובות לנאמני המפלגה. ואמנם, בסופו של דבר נישאה טראודל להנס יונגה, קצין בוואפן אס-אס.

באורח דומה מטהר הסרט את שמם של נאצים נוספים. הרופא הצבאי ארנסט גינטר שנק היה קצין אס-אס שנאשם בביצוע ניסויים באסירים במחנה מאוטהאוזן. הגנרלים קייטל ויודל הוצאו להורג בגין פשעי מלחמה – עובדה שלא אוזכרה אלא פעם אחת במהלך הסרט, מעט לפני הופעת הכתוביות בסופו – ומונקה הואשם בטבח שבויים של בעלות הברית. אלברט שפר, המוצג בסרט

כמי שהתעלם באומץ-לב מפקודותיו של היטלר להשמיד את מערך התשתיות של גרמניה, הקים את בנייניו באמצעות עובדי כפייה. והורמאכט, שמעלליו ההרואיים על המסך מעוררים בצופה התפעלות כמעט בעל כורחו, היה שותף לאין-ספור מעשי זוועה.

מה בעצם קורה כאן? ברי שהנפילה מבחין בין גרמנים רעים (כנופיית נאצים קטנה) לגרמנים טובים (כל השאר): לעומת ההוללות המתרחשת בבונקר, מוצג סבלם של הברלינאים הפשוטים; מול תשוקתו של היטלר להרוס כליל את העם הגרמני על שלא הצליח לנצח במלחמה, מתאר הסרט את נחישותו של הצבא להילחם גם כשמצבו חסר תקווה; כנגד חוליות הלינץ' מטילות האימה אשר תולות את אביו של פטר, ניצבים הילדים בהירי השיער, המסייעים לאחרים לברוח; ואת הרושם הרע שמעורר דיוקנו השטני של גבלס מאזנת דמותה המלאכית של טראודל הנאווה, הנשארת טהורה גם כשהיא נמלטת מן העיר ולראשה קסדת אס-אס.

הנפילה מבקש להראות לצופים שגם העם הגרמני היה קרבן של הנאציזם. לכל היותר אפשר להאשימו בלאומנות מוגזמת, בנאמנות לצד הלא-נכון או בתמימות בעלמא – בכל דבר מלבד רשעות. אפילו הנאצים עצמם אינם רעים באמת. הם סובלים מהפרעות נפשיות, כמו מגדה, רעייתו הסוציופתית של גבלס, המוכנה להרעיל את ילדיה שלה ובלבד שלא יחיו בעולם ללא נאציזם-סוציאליזם. ומכל הנאצים, איש אינו מטורף יותר – לא שטני, אלא בלתי שפוי – מאדולף היטלר.

דיוקנו האנושי הרגוע של היטלר מחזיק מעמד במשך חמש דקות בערך, בסצנת הפתיחה של הסרט. מנקודה זו ואילך הוא הופך לשבר כלי שבוקעים ממנו נאומי תוכחה, התקפי זעם ופרצי דברים חסרי עקביות. היות שאין הוא אדם רע מיסודו אלא סתם חולה רוח, גם ההערצה אליו נובעת מחוסר איזון נפשי – מן הטירוף הסופני של הנאצים הקנאים, או מן השיגעון הזמני שבו לקו רוב הגרמנים. וכך, בצמצמו את הרייך השלישי ללא יותר משיטיון מוגבל וקיקיוני, פוטר הנפילה את העם הגרמני מכל אשמה מוסרית למלחמת העולם השנייה ולהשמדתה של יהדות אירופה. יתרה מזו, הסרט מצייר את הגרמנים כעם הרואי, קדוש מעונה כמעט. בסצנת הסיום של הסרט נראים טראודל ופטר קרנץ היתום רוכבים יחדיו על אופניים אל מול החמה המנצנצת מעל לראשיהם – הבתולה הענוגה והילד זהוב השיער, מולידיה של גרמניה החדשה והזכה כבדולח.

מרבית הישראלים שצפו בסרט התמקדו יתר על המידה בדמותו רבת־הפנים של הפיהרר מכדי לעמוד על הטיוח, ואילו האחרים, הכמהים להיות חלק מאירופה החדשה, קיבלו אותו בברכה. אלא שהסרט לא נועד לישראלים. קהל היעד שלו הוא גרמנים בשנות העשרים לחייהם, ואלה אכן הפכו אותו לסרט הפופולרי ביותר בתולדות ארצם. והדבר מובן בהחלט, שכן הם יוצאים מבית הקולנוע ובלבם ביטחון גמור שהורי הוריהם היו אנשים אמיצי לב, תמימים – קרבנות, בסך הכל. והם גם מקבלים את התחושה כי גרמניה יכולה כעת לשוב ולתפוס את מקומה הראוי בין האומות, בלב שלם ובמצפון נקי. כך הם יכולים להתבונן בנחת בדור הבא של הילדים הגרמנים, המשחקים תופסת בין קוביות האבן השחורות של האנדרטה החדשה לזכר השואה בברלין.

בניגוד לסרטים מסוימים הנפתחים בכיתוב או בצילום תיעודי, הנפילה בוחר דווקא לסיים בהם. על המסך מופיעים נתונים סטטיסטיים העושים שימוש בפעלים סבילים, מרוככים וקלים לעיכול: "חמישים מיליון איש נהרגו במלחמת העולם השנייה, ושישה מיליון יהודים מתו במחנות ריכוז גרמניים". ואז מופיעה טראודל יונגה האמיתית, קשישה בת שמונים שיופיה עדיין ניכר בה, ומצהירה כי מעולם, ולו פעם אחת, לא חשדה במעשים שביצע הבוס שלה לשעבר, אדולף היטלר. כדאי להשוות את הסוף הזה לסופו של סרט אחר, משפטי נירנברג, שיצא לאקרנים בשנת 1961. שם, לאחר שהרשיע בפשעי מלחמה ארבעה שופטים גרמנים שנמצאו אשמים מעצם היותם חלק מן המערכת הנאצית, מצהיר השופט האמריקני דן וייוד (שאת דמותו גילם השחקן ספנסר טרייסי) כי "אילו היו הנאשמים רק סוטים בזויים, אילו כל מנהיגי הרייך השלישי היו רק מופרעים בנפשם או מפלצות סדיסטיות, כי אז לא הייתה לאירועים הללו [לשואה] משמעות מוסרית עמוקה יותר מאשר לרעידת אדמה".

אין ספק, המסר המובלע בנפילה, המציג את הנאציזם כפרי טירופם של מתי מעט, משרת היטב את צרכיה של אירופה "החדשה", הבתר־לאומנית והבתר־פסיכוטית. כפי שניתן ללמוד מן הסרט ומתוצרים תרבותיים דומים לו (דוגמת הפסנתרן של פולנסקי), אירופה המערבית עוברת כיום מעין "גירוש שדים" פנימי, המאפשר לה להתנתק בהדרגה מעברה המוכתם ולהיוולד מחדש כישות פוליטית נאורה, מלאכית וחפה מכל אשמה. היהודים ככלל והישראלים בפרט, שארית הפליטה וצאצאי הניצולים, צריכים להיות מוטרדים מן התהליך הזה, ולא רק משום שהוא פוטר את התליין־לשעבר מאחריות למעשיו. אירופה משוכנעת שעלה בידה להפיק את הלקח הנכון מן ההיסטוריה של היבשת

ולהשתחרר כליל מן האובססיות האלימות שלה, אולם התבצרותה בעמדה ההפוכה, המגנה כל שימוש בכוח, גורמת אף היא נזק בל-ישוער. אדמנד בֶּרֶק קבע פעם, במימרה מפורסמת, ש"כל הדרוש לשגשוגו של הרוע הוא שאנשים טובים יֵשְׁבוּ באפס מעשה". אירופים רבים עוד לא הפנימו את העובדה שהם שוב מאפשרים לרוע הטרור לשגשג – הפעם לא כתליינים, אלא כאנשים "טובים" היושבים באפס מעשה.

מיכאל אורן

תמוז התשס"ה / אוגוסט 2005